

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE AYI TASAVVURUNUN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ

The Change and Transformation of the Bear Images in Turkish Legends

Seçkin SARP KAYA*

ÖZ

Türk mitolojisinde bazı hayvanlar kutsal semboller olarak düşünülmüştür. Türk boyları yaşadıkları coğrafyada karşılaştıkları ve belli özellikleriyle dikkat çeken bazı hayvanlara mitik düşünce ve tasavvurlarında yer vermişlerdir. Bu tasavvurlar aracılığıyla da bu hayvanların etrafında zamanla bir kült teşekkül ettirmiş ve destan, masal ve efsane gibi bazı sözlü kültür ürünlerinde bu hayvanlara ayrıntılı olarak yer vermişlerdir. Türk boylarının mitik tasavvurlarında sıklıkla yer alan hayvanlardan kurt, at ve kartal sözlü kültür ürünlerinde genellikle olumlu özellikleriyle, ayı ise bazen olumlu bazen olumsuz özellikleriyle yer almıştır. Ayı, Sibiry'a'da yaşayan Türk boylarının mitik tasavvur ve anlatmalarında genellikle olumlu bir şekilde yer alırken İslamiyet'in etkisi altındaki Orta Asya ve Orta Doğu'da yaşayan Türk boylarının tasavvurlarında ve anlatmalarında çoğunlukla olumsuz bir şekilde görülmektedir. Bu makalede Türk boylarının yaşadığı çeşitli coğrafi alanlardan derlenen efsanelerde ayının hangi özellikleriyle yer aldığı incelenmiştir. İlk olarak çeşitli kültürlerin mitolojilerinde ayıya yer veriş biçimleri ve Türk mitolojisinde ayının nasıl bir kült haline getirildiği hakkında genel bilgi verilmiş, daha sonra, ayının yayınlanmış Türk dünyası efsanelerinde olumlu veya olumsuz biçimde yer alışı tespit edilmiştir. Makalemizin sonuç kısmında, efsanelerden hareketle yapılan bir tespitler Türk mitik düşüncesinden elde edilen verilerle ilişkilendirilerek, ayının eski ve yeni düşünce sistemimizdeki yeri ve anlamı, değişim ve dönüşümü hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk dünyası, mitoloji, efsane, ayı, değişim, dönüşüm.

ABSTRACT

In Turkish mythology some animal species are considered as sacred symbols. Some of the animals, which have remarkable characteristics and encountered by the Turk tribes in their surroundings, are included in their mythical thoughts and imaginations. They have shaped a cult about these animals over time and let them exist in their verbal literary works such as legend. While the wolf, horse and eagle usually have positive characteristics, the bear has either positive or negative characteristics. The bear is commonly considered with positive sides in myths of the Turk tribes living in Siberia, when it comes to those living in Islamic-influenced areas such as Central Asia and Middle East the animal is mostly considered with negative sides. In this article it has been examined that, how the bear was included in myths gathered from different areas inhabited by Turk tribes. First you are going to be informed that how the animal has been included in myths from different cultures and how it has become a cult in Turkish mythology. Afterwards you are going to be acquainted with its positive and negative characteristics in published Turkish legends. At the conclusion, there will be a detailed evaluation on its change, transformation and its place and meaning in our old and new thought system by associating determinations from legends with information from Turkish mythical thoughts.

Key Words

Turkish world, mythology, legend, bear, the change and transformation.

Giriş

Türk mitolojisinde hayvan türlerini konu edinen ve bu türlere çeşitli anlamlar yükleyen, bu hayvanları çeşitli unsurların sembolü olarak gören bir düşünce sistemi oluşmuştur. Türk

kültürünün ve Türk mitolojisinin geçirdiği süreçlerde belli başlı hayvan türlerine olumlu ya da olumsuz birçok anlam yüklenmiştir. Gerek İslamiyet öncesi eski Türk inanç sistemlerinde gerekse İslamiyet etkisiyle oluşan

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, sarpkaya.seckin@hotmail.com.

Türk kültür çerçevesinde kurt, at, kartal, tavşan veya geyik gibi hayvanların bu olumlu ve olumsuz anlamların birer sembolü olduğu görülür. Türk mitik düşüncesinde yaratılan ve hayvanlara yüklenen bu anlamlar ise sözlü kültür ürünleri aracılığı yüzyıllar boyunca aktarılmıştır. Destan, efsane ve masal türündeki ürünler, hayvanlarla ilgili mitik dönemde oluşan düşünce ve tasavvurlardan birçok iz, unsur ve motif taşımaktadır.

Türk mitolojisinde olumlu veya olumsuz özellikler üstlenerek bir kült haline geldiğini söyleyebileceğimiz hayvanlardan biri de ayıdır. Ayı, Türk mitolojisinde hem Şamanist düşünce sisteminde hem de İslamî kültür çevresinde çeşitli düşünce ve anlamların sembolü olmuş ve dolayısıyla sözlü kültür ürünlerinde yer almıştır. Bu sözlü kültür ürünlerinden biri de içerisinde pek çok mitik unsur barındıran efsanelerdir. Efsaneler, mitlerin ve mitik tasavvurların inanılma ve kutsallık özelliğini taşıyan ve bu bağlamda mitik düşünce ve tasavvurlara, diğer türlere göre, daha fazla yakınlık gösteren anlatmalardır (Ekici, 2005: 228). Bu nedenle ayının olumlu ve olumsuz özelliklerinin mitik düşünce ve tasavvurlarla ilişkisi; efsane metinleri çerçevesinde ele alınmış ve bu ilişki Türk dünyası efsanelerinde doğrudan ayının veya içinde ayı ile ilgili herhangi bir unsurun yer aldığı belli sayıda anlatma üzerinden incelenmiştir.

Makalemizin bu kısmında ilk olarak dünya mitlerinde ayı tasavvuru hakkında bilgi verecek, daha sonra ayının Türk mitolojisinde bir kült olarak taşıdığı anlamlara değineceğiz. Bu

genel bilgileri takiben, Türk dünyasına ait yayınlanmış efsane metinlerinden hareketle ayının bu efsanelerde olumlu veya olumsuz yer alışı biçimlerini gösterecek ve bunları sınıflandıracğıız. Bu tespit ve sınıflandırmadan elde edeceğimiz bilgiyi Türk mitik düşünce ve tasavvurlarıyla karşılaştırarak değerlendireceğiz. Sonuç olarak da Türk dünyası efsanelerinde ayı ile ilgili düşünce, tasavvur ve tasvirlerin nelerden ibaret olduğunu, bunların nasıl bir değişim ve dönüşüme uğradığını ortaya koymaya çalışacağız.

Dünya Mitleri ve Türk Mitik Düşüncesinde Ayı

Ayı, dünya kültürlerinin mitik tasavvur ve ritüellerinde bir kült hayvanı olarak görülmektedir. Birçok mitolojik sistemde ayı, çeşitli mitik unsurların bir sembolü olarak düşünülmüş ve bu hayvan etrafında çeşitli ritüellerin de dâhil edildiği bir kült oluşturulmuştur. Ayı, mitolojik sistemlerde at veya kurda göre daha az yer alsada özellikle bazı coğrafyalarda ve mitik tasavvurlarda önemli görülmüştür.

Dünya kültürlerinin mitik tasavvur ve ritüellerinde ayı; bir tür ilah, kültür kahramanı, geleneğin koruyucusu, ata veya soyun başkanı, totem hayvanı, koruyucu veya tedavi edici ruh, kutsal hayvan veya kurban hayvanı, insanın hayvan ikizi, şamanın yardımcısı ve bir tür zoomorfik tasvir olarak görülmektedir (Ivanov, 2000:128). Ayıya tapınma, hayvana yönelik ibadet türlerinin en bilinen örneklerinden biridir. Ayının bir tür kutsal varlığın tezahürü olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu hayvan

etrafında bir kült oluşmuştur. Ayrıca, ritüel olarak kökenleri Taş Devri'ne kadar uzanan ayı kültürünün oluşmasında ayının insan veya insana benzer bir atadan geldiği düşüncesi etkili olmuştur (Örnek, 1995: 98). Çeşitli toplumların inanç ve hikâyelerinde ayı bir tür tanrı, ata veya totem olarak ya da eş, koca veya çocuk gibi yer almıştır. Amerika kıtasında özellikle Kuzey Amerika yerlilerinde, Fin-Ugor toplumlarında ayı çeşitli özellikleriyle önemli kabul edilmektedir (Balys, 1984: 124). Asya mitolojilerinde insana benzeten ayı, Yunan mitolojisinde Artemis ile ilişkilendirilirken, İskandinav mitlerinde Odin'in bazen bir ayı olarak tasvir edildiği ve Berserker olarak bilinen isyancı askerlerin ayı postuna büründükleri bilinmektedir. (Encyclopédie Des Symboles, 1999: 489) Ayı, mitik tasavvurlarda, Ay ile ilişkili olarak düşünülmüştür. Ayının kış uykusu ve buna bağlı olarak mevsimsel bir şekilde bir görünüp bir kaybolması ile Ay'ın görünüp kaybolması arasında mitolojik anlamda bir ilişki kurulmuştur. Ayı, Ay'ın bir tür sembol hayvanı olarak düşünülmektedir. Bu benzetme özellikle Sibirya coğrafyasında yaşayan halklarda görülmektedir (Eliade, 2009: 169, 185, 425).

Birçok kültür ve mitolojik sistemde bir kült teşkil eden ve ilahi bir tezahür olarak kabul edilip ritüellere konu olan ayı, bazı diğer hayvanlar gibi, Türk mitik düşünce ve tasavvurunda da sıklıkla görülmektedir. Türk boylarının yaşadığı yerlerde yaşayan ve üstün yetenekleriyle dikkat çeken hayvanlar da insanların düşünce biçimlerinde ve inançlarında yansımaları bulmuştur. Bu hayvan bazen kurt,

bazen kartal, bazen de at olmuştur. Bu açıdan Türklerin yaşadığı yerlerde sıklıkla karşılaştıkları hayvanların inanç sistemlerinde bir kültüre dönüşecek kadar ileri aşamaya ulaşmıştır. Türk mitik düşüncesinde bu şekilde bir kült oluşturabilen bir diğer hayvan da ayı olmuştur. Türk mitolojisiyle ilgili kaynaklarda ayı ile ilgili çeşitli görüşler yer almaktadır.

Ayı kelimesi eski Türkçede "adıg" şeklindedir. "Ayu" şekli de bulunan bu kelimenin çeşitli lehçelerde "adıg, ayuğ, ayıg" şekilleri de mevcuttur. (Clauson, 1972: 45-46). Ayı tüm Türk boylarında benzer adlarla yer almaktadır. Türkmenlerde "ayı", Nogaylarda "ayuv", Özbeklerde "ayig", Kırgız ve Altay Türklerinde "ayü" olarak bilinen ayının bazı Türk boylarında baba veya ata anlamlarına gelen kelimelerle karşılandığı bilinmektedir (Eren, 1999: 28).

"Tracing the Bear Myth in Northeast Asia (Kuzey-Doğu Asya'da Ayı Mitini İzlemek)" adlı makalesinde, Kuzey Doğu Asya'daki ayı kültürüyle ilgili bilgi veren Juha Janhunen, tüm kuzey bölgesinde bu hayvanın, hayvanların efendisi olarak diğer vahşi hayvanlardan farklı bir saygı gördüğünden bahseder. Janhunen'e göre bu durum, ayının insana benzeyen kimi özelliklere sahip olmasıyla ilgilidir (Janhunen, 2003: 1).

Orhan Hançerlioğlu, *"Dünya İnançları Sözlüğü"* adlı kitabında ayı ile ilgili olarak; *"İçinde kutsal bir varlığın bulunduğu inanılan hayvan"* ifadesine yer verir. Hançerlioğlu'nun verdiği bilgiye göre, ilkel topluluklar ayıyı insana benzetmiş ve insan soyundan kabul etmiştir. Çeşitli mitolo-

jilerde “ayı-tanrı” ve “ayı-tanrıçalar”ın bulunduğunu belirten Hançerlioğlu, ayıya tapınma hakkında da bilgi verir. Hançerlioğlu’na göre; eski Türklerin şamanist düşünce sisteminde ayı kutsal bir hayvandır ve orman ile ilişkili düşünülmüştür. Kıpçaklar ayıya “baba” anlamına gelen hitaplar kullanmışlar ve ormana girdiklerinde ayının adını anmamışlardır (Hançerlioğlu, 2010: 68).

Fuzuli Bayat, “*Türk Mitolojik Sistemi-II*” adlı eserinde, orman kültüründen bahsettiği bölümde ayı ile ilgili bilgi verir. Bu bölümde yer alan bilgilere göre Altay, Sayan ve Sibirya Türklerinde ayı, ormanın hamisi olarak görülmektedir. Ayının Türk olmayan Sibirya halklarında da orman ruhu olarak görülmesini bu varlığın genel anlamda “orman ruhu / hamisi” işlevini üstlenmiş olabileceğinin bir işareti olarak kabul eder. Bayat’ın verdiği diğer bilgilere göre şaman kıyafetlerinin ayı postu veya ayı tasviri olarak simgelenmesi ve şaman anlatılarında şamanların ayıya dönüşüp düşmanları ile savaşmasını, bu hayvanın bahsi geçen toplumların kültürlerinde özel bir yere sahip olması olarak yorumlar. Bayat, ormanlık bölgelerde yaşayan toplumların ve avcı-toplayıcı olan Türk boylarında ayının adının söylenmesinin yasak olduğu bilgisini verir ve Altay, Sayan Türklerinin ayıya ata, baba, ana ve kardeş anlamlarına gelen kelimelerle adlandırdığını ifade eder (Bayat, 2012: 170-171). Janhunen de yukarıda ismini andığımız makalesinde, ayının isminin anılmamasının tabuyla ilgili olduğunu ifade eder. Ayının insanla gösterdiği benzerliklerin yanında, insanların dilini anlayabildi-

ğine yönelik inançlar da ayının isminin anılmamasında etkilidir (Janhunen, 2003: 3). Benzer bir bilgiyi Dyrenkova da vermektedir. Dyrenkova’nın “*Bear Worship Among Turkish Tribes of Siberia (Sibirya’daki Türk Boyları Arasında Ayıya Tapma)*” adlı bildirisinde verdiği bilgiye göre, Sibirya’da yaşayan Türk boylarında ayı avı esnasında ayının adı veya ayıyı çağrıştıran kelimeler söylenmez. Dyrenkova’nın ismini andığımız bildirisinde verdiği bir diğer kayıta, Şaman dualarında ve kozmolojik mitlerde ayının yaratıcısının Erlik olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Erlik mitlerinde bir insanı ayıya dönüştürür. Sibirya’da yaşayan Türk boylarının bazı mitlerine göre Erlik ata olarak anılır ve bu bağlamda ayı ile özdeşir. Ayıyla ilgili bir mitte de Erlik’e dönüşmek isteyen bir adamın çeşitli sebeplerden ayıya benzeyen bir yaratığa dönüştüğü görülür. Dyrenkova, konuyla ilgili olarak, Sibirya’daki Türk boylarının anlatmalarında genel olarak ayıyla birlikte yaşayan kadınların, ayıya dönüşen insanların, insanın atası olarak ayının ve ayı öldürüldükten sonra uygulanan ritüellerin yer aldığını da bildirmektedir (Dyrenkova, 1930: 414, 430, 434).

Diğer taraftan ayının ekolojik sistemde önemli bir rol oynadığı ve bu rolün çeşitli inançlara ve efsanelere yansıdığı da görülmektedir. Bir Yakut efsanesinde iki yüz ayı öldürmüş bir avcı iki ayı daha öldürür. Avcının karısı, kendisine, bu ayları öldürmeseydi yaşamaya devam edebileceğini söyler (Duranlı, 2004: 443-444). Burada ekolojik olarak ayı bir denge unsuru şeklinde görülebilir. Sibirya toplumlarının yaşantısında bir av hayvanı olarak

da önemli olan ayı, her avcı tarafından belli bir sayıda avlanabilmektedir. Bu sayının aşılması ekolojik denge açısından önemlidir. Bu efsanede avcının bu sayıyı aşmasının ölümüne sebep olduğunun düşünülmesi belli bir inancın etkisidir.

Jean-Paul Roux'nun "*Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*"nde yer alan "*Hayvanlar: Türk ve Moğol Dinlerinde Öncelikleri; Kavimsel Mitler ve Av Ritleri.*" adlı makalesinde verdiği bilgiye göre, Türk mitolojisinde ayı kılık değiştirmiş bir erkek çocuk veya bir baba olarak düşünülmektedir. Roux'a göre, Sibiry'a'da çok önemli yer tutan ayıya tapınma Pan-türk bir özellik olarak görülebilir ve kalıntıları Türkiye'de de görülmektedir. Türkiye'de, tıpkı Orta Asya'daki gibi, ayının kızlarla cinsel ilişkiye girebileceğinin düşünüldüğünü belirten Roux; ayının Türk mitik düşüncesinde Ay'la ilgili veya ormanın hâkimi olarak düşünüldüğünü belirtir (Roux, 2000: 378).

Jean-Paul Roux, "*Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*" adlı Orta Asya'da bitkiler ve hayvanların kültürel ve mitolojik özellikleri hakkında yaptığı kapsamlı çalışmasında ayıdan bahseder. Burada yer alan bilgilere göre ayıların dönüşüme uğramış eski dönem insanları olduğu düşünülmektedir. Sibiry'a'da ayılar için özel mezarlıklar olduğunu belirten Roux, Sibiry'a halklarının ayı avlarında, avcının hayvanı ürkütmemek için adıyla hitap etmediğini belirtir. Roux, ayının çeşitli halk hekimliği pratiklerinde kullanıldığından bahseder. Buna göre ayı safrası yeniden güç kazanılması için tercih edilir. Kazak Türkleri ara-

sında iktidarsızlık ve böbrek ağrısına karşı da "ayı safrası" kullanılır. Roux, şamanların ellerine eldiven olarak demirden, büyük ayı pençeleri giydiklerini ve şaman ayini esnasında ayı gibi homurdandıklarını bildirmektedir; Altay Türkleri arasında ise bazı ailelerin soylarının ata olarak ayıyı kabul ettiğini bildirmektedir. Ayrıca, Orta Asya ve Sibiry'a'nın büyük bir kısmında ayı ile kadın arasında cinsel ilişki olabileceğine inanıldığını ve ayının insana benzer kabul edildiğini ifade eder (Roux, 2005: 44, 50, 97, 165, 238, 239,291).

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)* adlı eserinde, ayının şamanist düşünce sistemindeki ve şaman ayinlerindeki öneminden bahseder. Burada yer alan bilgiye göre, şamanlar ayinleri esnasında çeşitli eşyalarla birlikte bir ayı postu da bulundururlar. Bunun yanında, Kuzey ve Kuzeybatı Sibiry'a şamanlarının elbiseleri ayıyı temsil edecek özellikler taşımaktadır. Şaman başlığı ayının kafa derisinden yapılır ve elbise üzerinde ayının çeşitli yerlerinden alınmış kemikler bulunur. Şamanların çizmeleri özellikle ayı ayağına benzetilir ve ayının bacağından alınan çeşitli parçalar bu çizmelere dikilir. Şamanın elindeki aletler de ayı kemiğinden yapılır. Şamanın eline giydiği "*demir eldiven*" veya muştı gibi aletler de ayı pençelerini temsil eder. Ayrıca Ögel'in eserinde yer verdiği ve Radloff tarafından derlenmiş olan Altay Türklerine ait yaratılış mitinde de Erlik, ayının yaratıcısıdır. Erlik elindeki çekiçle örse vurarak çeşitli hayvanlar yaratır. Bu hayvanlardan biri de ayıdır ve ayı yaratıldıktan sonra

toz duman olarak kaçar ve kaybolur. (Ögel, 1993: 35, 38-39, 462).

Yaşar Çoruhlu'nun "*Türk Mitolojisinin Anahatları*" adlı kitabında verdiği bilgiye göre ayı, kurt ve at kadar olmasa da Türk mitolojisinde önemli bir yer tutar. Ayı etrafında oluşan kült nitelikli düşünceler orman kültürüyle ilişkili düşünülmektedir. Orman tanrısı veya ormanın ruhu olarak düşünülen ayının isminin anılması erken devirlerde, bir tabu olarak düşünülebilecek şekilde, yasaktır. Çoruhlu'nun verdiği diğer bilgilere göre ayı Orta ve İç Asya'daki Türk topluluklarında töz olarak görülmekteydi. Başkurtlar gibi, kimi Türk boyları ayıyı ata sayıp ayıdan türediklerine inanıyorlardı. Ayı için kullanılan kimi sözcükler de ata anlamına gelmekteydi (Çoruhlu, 2011: 162-163).

Pertev Naili Boratav *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi* adlı kitabında ayı hakkında bilgilere yer verir. Bu kitapta yer alan bilgilere göre ayı, Müslüman olmayan Türklerde belli bir kült çevresindeki av ritüellerinde ve doğaüstü güçlerle ilgili anlatılarda yer almıştır. Çoruhlu'nun bahsettiği gibi, Boratav da bazı Türk boylarının ayıyı destansı bir ata olarak gördüklerini ve ayının insani bir kökenden düşünüldüğünü ifade eder. Boratav, Anadolu Türklerinin geleneksel görüşlerde eski ayı kültürünün izlerinin görülebileceğini ifade eder. Bunun yanında ayıya özgün olarak Anadolu kökenli olduğu düşünülebilecek bazı özelliklerin de atfedildiğini belirtir. Boratav, son olarak Anadolu'da insanla ayı arasında cinsel bir ilişkinin ve ayıyla evlenen kızların konu edildiği

efsane türünden anlatımlarla ilgili bilgi verir (Boratav, 2012: 37).

Esat Korkmaz, "*Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*" adlı kitabında ayı ile ilgili bilgi veren bir başka araştırmacıdır. Korkmaz'ın verdiği bilgilere göre ayı Orta Asya mitolojisinde bir "töz" olarak kabul edilip, tapınma unsuru haline getirilmiş orman tanrısı veya orman ruhu olarak düşünülmektedir. Şamanist düşünce sisteminde şamanın gökyüzüne yaptığı yolculukta kendisine yardımcı ve rehberlik eden ruhlardan biri olan ayı, bazı Türk boylarının efsanelerinde tanrısal yaratma gücüyle birlikte düşünülmüş ve buna bağlı olarak kendisinden türenilen bir hayvan ata olarak da kabul edilmiştir. Ayının İslamiyet ile birlikte olumlu yanları silinmiş ve bu hayvan kaba kuvvet, aptallık ve kötülük gibi unsurların bir simgesi olmuştur (Korkmaz, 2008: 33).

Yukarıda alıntı yaptığımız kaynaklarda verilen bilgileri genel olarak değerlendirecek olursak, ayının çeşitli toplumların mitlerinde ve Türk dünyasında bir kült haline dönüşmüş olduğunu söyleyebiliriz. Türk mitik düşünce sisteminde av ritüellerinde yer alan ve isminin söylenmesi bir tür tabu olarak görülen ayı, insanla yakından ilişkili ve insana çok benzeyen, insandan dönüşmüş, kadınlarla ilişkiye girebilen bir hayvan olarak kabul edilmiştir. Ormanın ruhu veya ormanın tanrısı olarak kabul edilmesiyle orman kültürünün de merkezindeki unsurlardan biri olduğunu düşünebileceğimiz ayı, şamanist düşünce sisteminde şamanın göğe veya yeraltına yolculuklarında yardımcı ruh olarak kabul edilmiş, kimi bölge-

lerde şamanların giysileri ayıyı temsil etmiştir. Birçok toplumun mitik düşüncesinde olduğu gibi, Türk mitik tasavvurlarında da Ay ile ilişkilendirilen ayı sıklıkla insan soyunun türediği bir ata veya baba olarak görülmüş; çeşitli Türk boylarında akrabalık bildiren adlarla anılmıştır. İslamiyet öncesi mitik düşünce ve tasavvurlarda büyük ölçüde olumlu özellikler atfedilen ayıya, İslamiyet ile birlikte bazı olumsuz özellikler yüklenerek tapınma unsuru olmaktan uzak tutulmuştur.

Türk Dünyası Efsanelerinde Ayı

Makalemizin bu kısmında ayının Türk dünyası efsanelerinde yer alış biçimleri örneklerle gösterilecektir. Yayınlanmış efsane metinlerinden yirmi üçünde ayı ile ilgili anlatımlar bulunduğunu tespit ettik. Bu sayı, Türk dünyasındaki ayı ile ilgili bütün efsane metinlerini içermese de incelememizin amacına yönelik genel bir çerçeve oluşturabilecek sayıda metni esas aldık. Türk dünyasının farklı bölgelerinden derlenip yayınlanmış metinlerde ayının yer alış biçimlerini; “Olumlu Durumlar” ve “Olumsuz Durumlar” şeklinde ikiye ayırarak incelemeye çalışacağız.

Ayının Olumlu Bir Şekilde Yer Aldığı Türk Dünyası Efsaneleri

Türk dünyası efsane örneklerinde ayı, Türk mitolojisinde ayıya atfedilen olumlu özelliklerin bir etkisi olabilecek şekilde, bazı metinlerde olumlu bir düşünce içerisinde yer almakta olup, bu durumu gösteren efsane örnekleri ve bunlar hakkındaki değerlendirmelerimiz şöyledir.

Başkurt Türklerine ait üç efsanede ayı, olumlu bir şekilde yer almak-

tadır. Bu efsanelerden birinde insanlardan sıkıldığında belindeki tılsımlı hançeri ormanda yere saplayarak ayıya dönüşen ve bu hançeri kaybolunca ayı olarak kalan bir kahraman yer alır (Atnur, 2002: 312-313).

Bir diğer Başkurt efsanesinde ise ayı soyundan bahsedilir. Bu efsaneye göre bir avcının yakalayıp getirdiği ayı; insan gibi konuşur, eskiden ayı değildir ve insanın atasıdır. Büyüdüğünde gayretli ve güçlü biri olur ve gücü kendine denk bir kadınla evlenir, bu kadınla evliliğinden ayı soyu türer (Atnur, 2002: 425).

Üçüncü efsanede ise, ikinci efsaneye benzer şekilde, ayının insan neslinden olduğundan bahsedilir. Bir ayı, kaçırdığı bir kadını kendine eş yapar ve o kadından bir çocuğu olur. Çok iri ve güçlü olan bu çocuk diğer çocuklara zarar verdiği için köyden kovulur (Atnur, 2002: 552).

Bu üç efsanede ayı, Türk mitik düşünce ve tasavvurundaki bilgilerle örtüşmektedir. Ele aldığımız ilk efsanede kahramanın ayıya dönüşmesi şamanların ayıya dönüşmesi düşüncesiyle benzerlik gösterir. Burada ayı, tıpkı şaman tasavvurlarında olduğu gibi, kahramanla birlikte anılarak bir güç simgesi halini almıştır. Diğer iki efsanede de ayının bir soyun veya insan neslinin atası olarak görülmesi söz konusudur. Bu da mitik düşünce ve tasavvurlarda yer alan ayının insan soyunun atası kabul edilmesi düşüncesinin efsanelerde yer almasına bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca girişte bahsettiğimiz erkek ayının kadınla cinsel ilişkiye girebileceği yönündeki inancın izi de bahsettiğimiz üçüncü efsanede görülmektedir. Bu efsanede ayının ka-

dını kaçırmaması ve bu ilişkiden doğan çocuğun topluma ayak uyduramaması olumsuz gibi görünse de burada ayı insan soyunun atası niteliğiyle olumlu kabul edilebilir.

Yakut-Saha Türklerine ait bir efsanede ise ayı, bir kızı kaçırıp onunla evlenir. Bu efsaneye göre insanların kendi kızlarını yediği dönemde, ailesinin kendisini yiyeceğini düşünen kız ormana kaçar. Ormana kaçan bu kızı, bir ayı yakalar ve onu karısı yapar. Ayı bu kıza kışın pençesini yalatar, yazın da bu kızı avladığı balıklarla besler. Kızın küçük kardeşi ayının inini bulur ve ayıyı öldürüp kız kardeşini kurtarır. Kızın vücudu kıllarla kaplıdır ve kendi gibi vücudu kıllarla kaplı bir oğlu olur. O zamandan sonra da ayı saygı gösterilen, eti yenmeyen ve postunun üstüne yatılmayan bir hayvan olarak kabul edilir (Duranlı, 2004: 443). Bu efsanede ayının ormana sığınan kızı kaçırmaması bir tür kurtulma gibi düşünülebilir. Efsanenin devamında ayının kızı beslemesi de olumlu bir özelliktir. Bunun yanında, efsaneye birlikte verilen bilgiden hareketle, ayıya atfedilen kutsallığın izlerini de görmekteyiz.

Bir Uygur efsanesinde adaletli ve sözü dinlenen bir kabile reisinin tasvirinde de ayı karşımıza çıkmaktadır. Efsaneye göre; kocasından eziyet gören bir kadının, sorununu çözmesi için başvurduğu kabile reisi dev gibi bir vücuda sahip, sakalı ve bıyığı son derece sık, gözü gök renginde, eli ve ayağı ayının eli ve ayağına benzer bir adamdır. Bu kabile reisi kendisine başvuran kadının sorununu adaletli bir şekilde çözer (Öger, 2008: 700-701).

Bu efsanede ayı, adaleti ve sözü-

nün dinlenmesi bakımından olumlu kabul edilen bir liderin tasvirinde güç sembolü olarak görülmektedir. Burada ayı olumlu yönleri vurgulanan bir kahramanın beden tasvirinde olumlu bir nitelime olarak görülmektedir. Ellerin ve ayaklarının ayıninkilere benzemesi ise makalemizin giriş kısmında verdiğimiz şamanlarla ilgili bilgide yer alan tasavvurları anımsatmaktadır. Şamanların ayinlerde demir pençeler giymesi ile bu efsanedeki kabile reisinin ellerinin ayıya benzemesi arasında bir benzerlik olduğu söylenebilir.

Karakalpak Türklerine ait bir efsanede de ayı olumlu bir niteliğin simgesi olarak görülmektedir. Efsaneye göre Karakalpakların padişahı Adilhan'ın Ağayunusperi adında bir kızı olur. Güneşe âşık olan Ağayunusperi, güneşten hamile kalır ve doğan çocuğuna güneşin oğlu anlamına gelen Künisbey ismini koyar. Bir gün kaybolan Künisbey, atlılar tarafından aranırken bir akşamüzeri ayı ve kaplan sesleri duyulur. Bu sesler Künisbey'e aittir (Dönmez Fedakar, 2008: 628-629).

Bu efsanede olağanüstü bir şekilde doğan ve güneşin oğlu olarak düşünülen Künisbey olumlu nitelikler atfedilen bir kahramandır. Bu kahramanın ayı gibi sesler çıkarması da onun gücüyle ilgili bir göndermedir. Kahramanla ilgili bu özellik, kahraman tasvirlerinde ayının olumlu bir nitelik olarak gücü simgelemesi ve şamanların göksel yolculukları esnasında koruyucu ruh olarak ayıyı düşünmeleri veya ayı gibi sesler çıkarmalarına benzemektedir.

Türkiye sahası efsaneleri ara-

sında da ayının olumlu bir şekilde yer aldığı efsaneler bulunmaktadır. Bingöl'den derlenen bir efsaneye göre, bir ayı kendi iradesiyle dağdan inerek, çok önemli bir din büyüğü olan Şeyh Ahmet Efendi'nin öküzüyle birlikte çift sürer (Bazancir, 2010: 40). İçel'den derlenen bir efsanede ise, ermiş bir kişi tarlasını sürerken namaz vakti gelir ve bu kişi namaz kılariken dağdan bir ayı gelip ermişin öküzlerinden birini yiyip dağa döner. Bunu gören ermiş kişi ayıya öküzün yerine geçmesini emreder. Ayı da, bir önceki efsaneye benzer bir şekilde, öküzle birlikte tarlayı sürer (Çıblak, 1995: 262). Ağrı'dan derlenen bir efsanede ise yatalak hasta birinin şifası ayı derisindedir, fakat bölgede ayı bulunmamaktadır. Halk hekimleri teşhisi koyduktan bir gün sonra bir ayı köye iner ve yakalanır. Efsaneye göre ayı, Allah'ın takdiri ile kendi ayağıyla gelerek hastanın iyileşmesini sağlamıştır (Alpaslan, 2010: 353). Türkiye sahasından derlenmiş bir başka efsanede, kocasından çok dayak yiyen bir kadın, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için "*Allah'ım ya beni, ya kocamı ayıya döndür.*" diye dua eder ve kendisi ayıya dönüşür (Ergun, 1997: 363). Bu efsaneye benzer bir şekilde, kötü bir durumdan kurtulmak için dua ederek ayıya dönüşme Türkiye sahasından bir başka efsanede de görülür. Bu efsaneye göre kafası pek çalışmayan bir medrese öğrencisi arkadaşlarının kendisiyle dalga geçmesi ve hocasının kızmasından çok utanıp insanlardan uzaklaşır. Bu durumdan kurtulmak için Allah'a dua edip tanınmaz hale gelmek ve dağlara gitmek isteyen çocuk bir ayıya dönüşür (Erol, 1996: 137).

Türkiye sahasından aldığımız ilk iki efsanede ayı, İslamiyet çerçevesinde olumlu sayılabilecek bir nitelik sergilemektedir. Her iki efsanede de ayı İslam kültür çerçevesinde önemli kabul edilen şeyh veya ermiş türünden kişilerin emrine girer. Bingöl'den derlenen efsanede tamamen kendi iradesiyle şeyhin emrine girip bir bakıma şeyhin kerametinin bir simgesi olan ayı, İçel'den derlenen efsanede başta olumsuz gibi görülebilecek bir özellik sergilese de yine ermiş kişinin kerametini ortaya koyacak şekilde söz dinlemekte ve kontrol altına girmektedir. Burada, İslamiyet etkisinin yoğun olduğu Türkiye sahası efsanelerinde, ayının mitolojik anlamda olumlu olabilmesi, yine İslami çerçevede mümkün olmaktadır. Bunların yanında Türkiye sahasından aldığımız üçüncü efsanede ayı zor durumdaki birinin iyileşmesinde derisine ihtiyaç duyulduğunda kendiliğinden köye gelir. Bu da ayının bir hastanın iyileşmesi gibi bireysel ve toplumsal anlamda olumlu bir olaya aracı olarak olumlu görülmesidir. Türkiye sahasından incelediğimiz son iki efsanede ayıya dönüşme olumsuz görünse de bir sıkıntıdan kurtulma şeklinde olduğu için olumlu kabul edilebilir. Bununla birlikte bu efsanelerde, Türk mitik düşüncesinde yer alan ayının eskiden insan olduğu yönündeki düşüncenin bir izini görmekteyiz.

Ayının Olumsuz Bir Şekilde Yer Aldığı Türk Dünyası Efsaneleri

Türk mitik düşünce ve tasavvurlarında yer alan ve olumlu kabul edilen diğer pek çok unsur gibi, ayının da İslam kültür çerçevesinde tam tersi

yönde algılanmaya ve tasavvur edilmeye başlanıp olumsuz hale getirildiği düşünülebilir.

Bir Uygur efsanesine göre köpek kendine dost ararken ayı ile arkadaş olur. Fakat ayı köpeğin gece vakti sessiz bir şekilde havlamasından rahatsız olur. Köpek de iri yapılı ve heybetli görünmesine rağmen korkak olduğunu düşündüğü ayının yanından ayrılır (Öger, 2008: 555. Tatar Türklerinden derlenen bir efsanede de ayı ile insanın dostluğunun, insanın ayıyı kandırmasından sonra bittiği anlatılır. Efsaneye göre ayı bu olaydan beridir insana zarar verir ve insan için tehlikelidir (Atnur, 2002: 890-891). Bu iki efsanede ayı olumsuz nitelikleriyle ön plandadır. Uygur Türklerinden derlenen efsanede kendine bir arkadaş arayan köpeğin anlayamadığı hayvanlardan biri de ayıdır. Burada ayı, iyi bir dost olamaması ve güçlü görüntüsüne rağmen bir korkak olarak nitelendirilmesi ile olumsuz bir özellik sergilemektedir. Tatar Türklerinden derlenen efsanede ise her ne kadar ayıyı kandıran ve olumsuz davranış sergileyen insan olsa da efsanede ayının tehlikeli bir hayvan olarak yer alması onu olumsuz kılmaktadır.

Karakalpak efsaneleri arasında yer alan bir efsanede de ayı olumsuz bir şekilde yer almaktadır. Bu efsanede ülkenin Han'ı, emrini yerine getiremeyen askerleri fil, kaplan ve ayı gibi yırtıcı hayvanlara parçalatarak cezalandırır (Dönmez Fedakar, 2008: 605). Bu efsanede de ayı olumsuz bir şekilde görülmektedir. Efsanede ayı, insana kötülük eden vahşi bir hayvan özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Burada kendisine atfedilen mitik anlamların

tamamen dışında ifade edilen ayı, bir cezalandırma aracıdır.

Kırgız Türklerine ait bir efsanede ayı, aşağıda inceleyeceğimiz Türkiye sahasındaki örneklerinde göreceğimiz gibi, bir tür tanrısal cezalandırma simgesidir. Bu tür efsanelerden birinde ayı ve tilki önceleri insan ve karı koca'dır. Allah, sözünü dinlemedikleri için bir ceza olarak, erkeği ayıya kadını ise tilkiye çevirir. Ayı olan adam bu cezayı almadan önce kalın boyunlu ve güçlü biridir. Bu özelliği ayıya dönüştükten sonra da devam eder (Dıykanbayeva, 2004: 336). Bu efsanede ayı ayıyla insanın fiziksel özellikleri arasında ilişki kurulmuştur. Ayıya dönüşen adamın dönüşmeden önceki fiziksel özellikleri ile ayının fiziksel özellikleri arasındaki benzerlik belirtilir. Burada da Türk mitolojisindeki ayının eskiden insan olduğu yönündeki düşüncenin izlerini görebiliriz. Bunun yanında ayı mitik düşünce ve tasavvurlardaki kutsallık atfedilen kimliğinden sıyrılıp bir cezalandırma unsuru veya aracı olarak efsanede yer almaktadır. İnsanın Allah tarafından ayıya dönüştürülmesi tanrısal bir cezalandırma şekli olarak düşünülmektedir. Bu da İslamiyet etkisiyle birlikte, ayının mitik düşünce ve tasavvurlardaki olumlu varlıktan, olumsuz hale dönüştürülmesine bir örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye sahası efsanelerinde de ayının olumsuz özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Elazığ'dan derlenen bir efsanede, Allah'ın sevgili kulu olan bir cimrilik ederek yün vermeyen zengin bir ağa, içine saklandığı yün çuvalından ayı olarak çıkar. Yün isteyen kişi çuvalın içindeki ağaya ayı diye seslenip onu çıkartır (Görkem, 2006:

179-180). Aynı olay bir Sivas efsanesinde de görülmektedir. Bu efsanede dilencinin yerini Hızır alır. Efsanede yer alan bilgiye göre, ayı neslinin bir bölümünün bu cimri adamdan türediğine inanılır (Özen, 2011: 339). Sivas'tan derlenen bu efsanede anlatılan olay bir Bingöl efsanesinde de karşımıza çıkmaktadır (Alptekin, 1993: 157). Malatya'dan derlenen bir efsanede ayı eskiden güzel bir Yörük gelinidir. Bu gelin açlıktan ölü bir katarın etini çiğ çiğ yerken kaynanası ve kayınbabasına yakalanır. Utancından ayı olmayı ister ve ayıya dönüşür. Efsaneyle birlikte verilen bilgiye göre bu yüzden ayının elleri ve ayakları insanın elleri ve ayaklarına benzer (Yıldırım Yağbasan, 2013: 163). Ağrı'dan derlenen iki efsaneden birinde ayı, bir kadını kaçırp mağarasındaki inine hapseder. Bir diğer efsanede ise uzun bir süre ayıya eş olmuş bir kadın ayı gibi çirkin bir görünüme sahip olmuştur ve insanlara uyum sağlayamayıp bir ayı gibi davranır (Alpaslan, 2010: 349, 351-352). Mardin'den derlenen bir efsanede Hut adlı, ayı ve insan karışımı bir görünüme sahip, dev türünden bir yaratık yer almaktadır. Bu yaratık ayıya benzer ve bir genç kızı kaçırp onunla evlenir (Sancak, 2008: 91-92). Bingöl'den derlenen bir efsanede ise, uzun zamandır sakat olan bir hasta, ermiş bir kişi tarafından iyileştirildiğinde, başında uzun süredir siyah ve pis bir ayının kendisini zapt ettiğini söyler. Bu ermiş kişi sayesinde ayıdan kurtulur (Bazancir, 2010: 45).

Elazığ'dan ve Sivas'tan derlenen efsanelerde ayıya dönüşme cimrilik gibi olumsuz bir özelliğin cezalandırması olarak görülmektedir.

Malatya'dan derlenen efsanede ise, çiğ et yeme gibi insanın yapmayacağı bir davranışın sonucu doğan utanç ayıya dönüşme cezasını getirir. Burada, mitik düşünce ve tasavvurlarda yer alan ayının eskiden insan olması kanaati, İslam kültür dairesinde olumsuz özelliklerin sonucu şeklinde düşünülmektedir. Aynı şekilde Ağrı'dan efsane örneklerinde ayının kız kaçırması veya bir insanın ayı özelliklerine sahip olması olumsuz karşılanmaktadır. Bu noktada özellikle Yakut ve Başkurt efsanelerinden farklı bir durum görülmektedir. Mardin ve Bingöl'den derlenen efsanelerde ise, ayı olağanüstü nitelikli bir varlığın kötülüğüne vurgu yapmak için kullanılan bir sembol olarak görülmektedir. Türk mitik düşünce ve tasavvurlarında yer alan ve makalemizin baş tarafında vurguladığımız, ayının kız kaçırp evlenmesi düşüncesi burada olumsuz bir durum şeklinde tasvir edilmektedir. Ayrıca ayı bir tür görsel bozukluğun nitelenmesinde bir araç şeklindedir. Bingöl'den derlenen efsanede de olağanüstü bir varlığın kötü ve olumsuz olduğunu açıklamak amacıyla siyah ve pis olmasının yanında, ayı şeklinde olması da ayının efsanelerde olumsuzluğu ifade eden bir unsur olarak gösterilmesine bir örnektir.

Sonuç

Genel bir değerlendirmeye, ayının eski Türk mitik düşünce ve tasavvurlarında olumlu özellikleriyle gösterildiğini, fakat İslamiyet ile birlikte daha olumsuz bir nitelik kazandığını söyleyebiliriz. Burada kültürün coğrafya ile ilişkisi içerisinde ayının özellikle Sibiryada yaşayan Türk boylarında, bu boyların hayatlarında

önemli rol oynayan bir hayvan olarak olumlu düşünülüğünü görebiliriz. İslamiyet etkisinin yoğun olduğu bölgelerde ise ayı önemini kaybetmiş, hatta çoğu zaman olumsuz nitelikler atfedilen veya bu olumsuzlukların taşıyıcısı bir kimliğe bürünmüştür.

Türk dünyasının farklı yerlerinden derlenmiş efsanelerde ayı olumlu bir şekilde yer aldığı bir güç sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayının olumlu unsur olarak kullanıldığı bazı efsanelerde adalet, iktidar ve güç sahibi kahramanın tasvirinde, kahramanın gücünü ifade etmek için ayıya benzetme yoluna gidilmektedir. Bunun yanında şamanist düşünce ve tasavvurlara ait şaman ve ayı arasındaki ilişkiyle ilgili düşünce ve tasvirlerin izlerini de efsanelerde görmekteyiz. Bu noktada mitik düşünce ve tasavvurlardaki yansımaları taşıyan efsane metinlerinde ayının bedensel özelliklerinin insana benzer nitelikte olması ve güçlü bir hayvan olarak doğal gücü sembolize etmesi görülmektedir. Ayının bir İslam ermişinin emrine girmesi ise İslam kültür dairesinde de olumlu sayılabilecek bir niteliktir. Ayrıca ayının insan soyunun türemesini sağlayan bir ata olarak düşünülmesi veya eskiden bir insan olduğu düşüncesi de efsanelerde ayı ile birlikte anılan olumlu bir nitelik olarak görülebilmektedir. Ayıya dönüşme kimi durumlarda bir kurtuluş aracı olarak karşımıza çıkar.

Ayının olumsuz bir unsur olarak yer aldığı efsane metinlerinde ise bir cezalandırma aracı olarak kullanıldığı veya bu cezalandırmanın sonucu olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Cimrilik, kibir veya din kural-

larına uygun davranmamak gibi, çeşitli olumsuz özelliklere veya insani olmayan davranışlara sahip insanların cezalandırılması ayıya dönüşme şeklindedir. Burada özellikle İslam kültür dairesinde eşref-i mahlûk olan insanın, daha alt seviyede bir varlık olan vahşi bir hayvana yani ayıya dönüşmesi, mitik düşünce ve tasavvurların aksine, olumlu bir sonuç olmaktan ziyade bir cezadır. Ayı olumsuz olarak yer aldığı bir Karakalpak efsanesinde vahşi hayvan yönüyle ön plandayken, Türkiye sahasından iki efsanede ise olağanüstü kötü varlığın tasvirinde araç olarak kullanılmıştır. Özellikle İslam etkisinin görüldüğü efsanelerde ayı daha çok hayvani yönleriyle ve olumsuz durum veya tasvirlerde yer almaktadır.

Bu incelemede tespit ettiğimiz bilgi çerçevesinde, ayının Türk dünyasının mitik tasavvurlarını hâlâ etkin şekilde yansıtan ve İslamiyet etkisine girmemiş Kuzey-doğu efsanelerinde olumlu ve kutsallık atfedilen yönüyle yer aldığını, diğer taraftan ise, İslamiyet'in ve yeni kültür çevrelerinin etkisiyle oluşan efsanelerde ise olumsuz bir unsur olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. İslam kültür çevresindeki bazı efsanelerde olumlu görülmesini ise, eski inanç sisteminden gelen kalıntıların yeterince dönüştürülemediği olmasıyla açıklamak mümkündür.

KAYNAKLAR

- Alpaslan, İsmet. Ağrı Efsaneleri. İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2010.
- Alptekin, Ali Berat. Fırat Havzası Efsaneleri. Antakya: Kültür Ofset Basımevi, 1993.
- Atnur, Gülhan. Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2002.
- Clauson, Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford University Press, 1972, “adıg” maddesi.
- Hançerlioğlu, Orhan. Dünya İnançları Sözlüğü. 5.Basım. İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2010, “ayı” maddesi.
- Eren, Hasan., Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara, 1999, “ayı” maddesi.
- Bayat, Fuzuli. Türk Mitolojik Sistemi II (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demoloji). 2. Basım. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2012.
- Bazancir, Recai. Bingöl Efsaneleri. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2010.
- Balys, Jonas.. Funk& Wagnalls Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Ed. Maria Leach. New York: Harper&Row, 1984. s.124
- Boratav, Pertev Naili. Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2012.
- Çıblak, Nilgün. İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 1995.
- Çoruhlu, Yaşar. Türk Mitolojisinin Anahatları. 4.Basım. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2011.
- Dıykanbayeva, Aygerim. Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2004.
- Dönmez Fedakar, Pınar. Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler). İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2008.
- Duranlı, Muvaffak. Yakut Efsaneleri. İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2004.
- Dyrenkova, N.P. “Bear Worship Among Turkish Tribes of Siberia”. Proceedings The 23th International Congress of Americanists. Lancaster, 1930. ss.410-430.
- Ekici, Metin. “*Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış*”. Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı. İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 2005. ss.225-230.
- Eliade, Mircea. Dinler Tarihine Giriş. 2.Basım. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2009.
- Ergun, Metin. Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi. II.Cilt. Ankara: TDK, 1997.
- Erol, Mehmet. Taşeli Platosu Efsaneleri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 1996.
- Görkem, İsmail. Elazığ Efsaneleri (İnceleme-Metinler). Elazığ: Manas Yayıncılık, 2006.
- Janhunen, Juha. “*Tracing the Bear Myth in Northeast Asia*”. Acta Slavica Japonica. Volume 20, 2003. ss. 1-24.
- Korkmaz, Esat. Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü. 2.Basım. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2008.
- Ivanov, V.V. V.N.Taporov.. Mifi Narodovmira. Tom II. Moskova: Olimp. 2000, ss. 128-130. “medved” maddesi.
- Encyclopédie Des Symboles. Ed. Michel Cazenave. Paris: Le Livre De Poche, 1999. ss. 489-492. “ours” maddesi.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). 1.Cilt. 2.Baskı. Ankara: TTK, 1993.
- Öger, Adem. Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler). İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2012.
- Örnek, Sedat Veyis. 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane. 3.Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
- Özen, Kutlu. Sivas Efsaneleri. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık, 2011.
- Roux, Jean-Paul. “*Hayvanlar: Türk ve Moğol Dinlerinde Öncelikleri. Kavimsel Mitler ve Av Ritleri.*” Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü. 1.Cilt. Yön. Yves Bonnefoy. Haz. Levent Yılmaz. Çev. Gönül Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000. ss. 377-381.
- . Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005.
- Sancak, Nuriye. Mardin Efsaneleri. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Bilimi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2008.
- Yıldırım Yağbasan, Kudret. Malatya Efsaneleri. Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013.